

WIELE TWARZY SEKULARYZMU

CRAIG CALHOUN, MARK JUERGENSMEYER, JONATHAN VAN ANTWERPEN (RED.), RETHINKING SECULARISM

Marta Kołodziejska
Uniwersytet Warszawski

Autorzy tekstów zamieszczonych w zbiorze *Rethinking Secularism* mierzą się z tradycyjnym rozumieniem sekularyzmu jako uniwersalnego zjawiska będącego logicznym następstwem procesów globalizacji i modernizacji. Ich celem jest pokazanie, że tak jak nie ma na świecie jednej religii, lecz ich wielość, tak nie można mówić o jednym sekularyzmie. Nie tylko bowiem przyjmuje on różne formy w odmiennych częściach świata, ale pełni również inne funkcje i ma wiele rozmaitych znaczeń. Wśród autorów znajdziemy wielu wybitnych badaczy, którzy w swoich pracach podejmują problem wpływu globalizacji, nowoczesności oraz technologii na życie społeczne. W gronie tym znaleźli się Charles Taylor, filozof i socjolog, autor monumentalnego dzieła *A Secular Age*, Craig Calhoun – amerykański badacz zajmujący się m.in. teorią socjologiczną, ruchami społecznymi i zmianą społeczną. Należy wymienić również Jose Casanovę, jednego z najwybitniejszych współczesnych socjologów religii, oraz Talala Asada, który dużą część swojej pracy poświęca antropologii sekularyzmu oraz badaniom nad postkolonializmem, a także Marka Juergensmeyera, amerykańskiego badacza zajmującego się problematyką przemocy religijnej i religii globalnej.

We wstępie redaktorzy tomu, Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer i Jonathan Van Antwerpen, wprowadzają czytelnika w dyskusje dotyczące religii i sekularyzmu, które toczą się w naukach społecznych i politycznych, w szczególności socjologii i stosunkach międzynarodowych. Autorzy twierdzą, że religia i sekularyzm często przedstawiane są jako wzajemnie przeciwstawne. Ta opozycja ma również charakter normatywny: religię

często utożsamia się z przesądem, brakiem racjonalności, wstecznictwem czy wręcz prymitywizmem, a sekularyzm przedstawiany jest jako oznaka rozwoju i wolności od więzów narzuconych przez przesąd. Ta swoista dychotomia jest głęboko zakorzeniona w historii Europy, zwłaszcza od okresu reformacji, a także rewolucji francuskiej. Wraz z ekspansją zachodniej kultury i jej dominacji w procesach globalizacyjnych pojęcia zakorzenione w europejskiej tradycji i nauce zyskały miano obowiązujących i uniwersalnych, choć w rzeczywistości mają coraz mniej wspólnego z doświadczeniem kulturowej odmienności.

W pierwszych dwóch rozdziałach Charles Taylor i Jose Casanova odnoszą się do zarysowanego we wstępie problemu, analizując historyczne korzenie koncepcji religii i sekularyzmu, zauważając, że nie tylko one, lecz i samo pojęcie nowoczesności są „europocentryczne”. Aby tego europocentryzmu uniknąć, powinniśmy mówić o *nowoczesnościach* i *modernizacjach* – inaczej tworzymy artefakty o niewielkiej wartości poznawczej. Casanova podkreśla różnice w sposobach kontroli i zarządzania religią (oraz pluralizmem religijnym) przez państwa, co musi prowadzić do odmiennych znaczeń sekularyzmu. Jest to szczególnie znaczące w wypadku kultur spoza świata Zachodu, które w trakcie procesów historycznych wypracowały rozmaite formy relacji między religią a państwem. Casanova wskazuje również, że teza Taylora (wygłoszona w *A Secular Age*) o końcowym „zwycięstwie” narzuconego pojęcia sekularyzmu i jego dominacji może być przedwczesna. Ponieważ globalizacja jest procesem ciągłym, angażującym wielu aktorów wpływających na siebie wzajemnie, zachodnie koncepcje sekularyzmu (i nie tylko) są także ciągle konfrontowane z innymi rozumieniami tego pojęcia. Równie istotny wpływ ma kontakt z innymi odmianami nowoczesności, z których wiele można określić mianem niesekularnych.

Część rozdziałów (m.in. R. Bhargavy, A. Stepana, P. Katzensteina czy M. Juergensmeyera) koncentruje się właśnie na tych innych nowoczesnościach, przedstawiając rozmaite formuły relacji państwo–Kościół (religia) w Afryce, na Bliskim Wschodzie i w Azji. Ich autorzy dowodzą, że sekularyzm nie jest ani jedyną i oczywistą konsekwencją rozwoju i modernizacji, ani synonimem wolności i niepodległości. W niektórych krajach, jak Indie, władze państwowe przyjęły model relacji z rozmaitymi tradycjami religijnymi, który można określić mianem nieingerencji [*non-interference*], zakładającej, że faworyzowanie lub chęć wyeliminowania z dyskursu publicznego którejs z nich byłoby szkodliwe. Ten model znalazł swoje zastosowanie w sytuacji, w której w ramach jednego organizmu państwowego istnieje wiele różnych, często pozostających w konflikcie, tradycji i kultów religijnych.

Sam fakt, że zachodni sekularyzm łączył się z procesem demokratyzacji nie oznacza, że w innym momencie historycznym i innej kulturze ten sam sekularyzm może wzmocnić lub osłabić te procesy. Co więcej, jak wskazują autorzy, to religia bardzo często wprowadza stałość w niedemokratycznych państwach, pełniąc również silnie integrującą funkcję. Pluralizm religijny często wiąże się z konfliktami, ale jak pokazują Jugendsmeyer i R. Scott Appleby w swoich rozdziałach, niesekularne państwa nie powinny być przedstawiane jako ojczyzny brutalnych religijnych fundamentalizmów. Rozumienie fundamentalizmu, które także wywodzi się z zachodniej tradycji, również jest stawiane pod znakiem zapytania w rozdziale Appleby'ego. Autor dowodzi, że fundamentalizm często jest odpowiedzią na współistnienie lub współzależność rozmaitych modeli religii i sekularyzmu. W tym miejscu Autor zgadza się z niektórymi badaczami, jak Bryan S. Turner, którzy podkreślali, że fundamentalizm zazwyczaj w analizach zachodnich autorów jest przedstawiany jako siła wsteczna, antynowoczesna i tradycjonalistyczna – jest to jednak w większości wypadków założenie błędne.

Pomimo faktu, że problematyka fundamentalizmu religijnego, pluralizmu i dialogu powinna interesować nie tylko socjologów, lecz także badaczy polityki i stosunków międzynarodowych, Craig Calhoun przyznaje w kolejnym rozdziale, że tematy te często spychane są na margines. Liberalny sekularyzm przesunął religię do sfery prywatnej, zapewniając tym samym – przynajmniej wedle założeń – racjonalny i spójny dyskurs publiczny. Ta kwestia pociąga za sobą wiele praktycznych skutków dla badaczy, ale zniekształca obraz współczesnego świata. Bhargava dodaje, że pojęcie sekularyzmu w stosunkach międzynarodowych (jako nauce) może być niedostosowane do opisu procesów przemian politycznych w zglobalizowanym świecie – zwłaszcza poza Europą i Ameryką Północną. Jednak nawet tam ów koncept wydaje się przestarzały i ograniczający. Bhargava prowadzi czytelników przez wiele modeli relacji państwo–Kościół (religia), wskazując na ich zalety i wady. Oba powyższe rozdziały prowadzą do konkluzji, która potwierdza tezę Casanovy, że religia nigdy nie była i nigdy nie jest wyłącznie prywatna – nawet w najbardziej zsekularyzowanych państwach można odnaleźć religijne korzenie współczesnego systemu prawa, a także wartości etycznych i moralnych. Obserwujemy ten proces nie tylko w dyskursie publicznym, w którym religijne koncepcje znajdują – *explicite* lub *implicite*, jak w pomocy humanitarnej – swoje miejsce, ale także w codziennych praktykach.

Pojmowanie religii i sekularyzmu jako opozycji prywatne/publiczne, przesąd/racjonalność, antymodernizm/rozwój jest nie tylko politycznym

czy socjologicznym problemem. Talal Asad w swoim rozdziale „Freedom of Speech and Religious Limitations”, zamykającym tom, analizuje pojęcie bluźnierstwa i umiejscawia je w kontekście wolności wypowiedzi i artystycznej ekspresji. Autor wskazuje, jak zachodni liberalny sekularyzm, ucielesniony w prawie i rozmaitych regulacjach, narzuca pewne ograniczenia dyskursowi publicznemu – na przykład w kwestii karania naruszenia praw autorskich. Z drugiej strony, wolność wypowiedzi wydaje się w tym systemie wartością absolutną – jednak często ta wolność ograniczana jest w przypadkach ekspresji wartości i przekonań religijnych. Tym samym państwo ustanawia dyrektywy normatywne, określające to, co jest akceptowalne, a co nie. Asad posługuje się przykładem karykatur Mahometa w duńskiej gazecie: analizując ten przypadek, pokazuje, w jak wielkim stopniu kwestia konfliktu wolności słowa i wolności religijnej pozostaje nierozwiązana. Unikanie czy przemilczanie religii i jej miejsca w sferze publicznej prowadzi do zubożenia dialogu i rozumienia między różnorodnymi grupami i wspólnotami, ponieważ religia sama w sobie nie jest formą ograniczenia wolności, lecz formą wyrażenia własnej tożsamości dla milionów ludzi.

Autorzy podjęli się trudnego zadania zmierzenia się z ugruntowanymi i skostniałymi pojęciami religii i sekularyzmu w ich zachodnim rozumieniu. Udalo im się nakreślić nową mapę współczesnego świata: przestrzeni wielu nowoczesności, religii i form zeświecczenia. Wzajemne powiązania tych pojęć są przy tym bardziej złożone, aniżeli sugerowałaby to europejska tradycja ich rozumienia. Badania państw azjatyckich i afrykańskich tworzą dobry przyczynek do interdyscyplinarnej analizy i przynoszą szerszy obraz współczesnego świata. Skostniałe pojęcia są podważane przez procesy globalizacji, ale nie oznacza to, że mamy do czynienia z odnową religijną czy desekularyzacją świata, posługując się terminologią Petera Bergera. Religia i religijność nigdy bowiem nie zaniknęły, a jedynie przyjęły inne formy.

Poza tymi niewątpliwymi zaletami zbiór ma też kilka wad. Oprócz rozdziału Asada, w którym porównuje on omawiane kwestie z perspektywy prawa europejskiego oraz religijnego prawa islamskiego, kwestia przemian pojęć religii i sekularyzmu w świecie zachodnim została w książce potraktowana po macoszemu, przez co służą one głównie jako negatywny punkt odniesienia do analiz porównawczych. Być może zaważyła na tym monumentalna praca Taylora, *A secular Age*, która stała się przedmiotem krytyki wielu autorów tomu. Niestety, ich uwagi krytyczne bardzo często się powtarzają i wydają się ignorować fakt, że Taylor w tekście odżegnuje się od roszczeń do uniwersalnego i deterministycznego charakteru swoich tez. Powtarzanie więc kolejny raz tych samych zastrzeżeń nie wnosi wiele do treści książki ani nie stanowi interesującej polemiki z dziełem Taylora.

Mimo tych niedociągnięć warto zwrócić uwagę na ten zbiór jako na pracę dobrze opracowaną, różnorodną i interesującą dla badaczy nauk społecznych. *Rethinking Secularism* z pewnością zainteresuje studentów i badaczy związanych z socjologią religii. Dużą zaletą pracy jest jej interdyscyplinarność, przez co czytelnik jest wprowadzony w problematykę z różnych perspektyw. Wpisuje się ona we współczesne dyskusje nad przemianami religii za sprawą globalizacji. Proste konstatacje, jak utożsamienie nowoczesności z sekularyzmem czy fundamentalizmu z antymodernizmem, choć przecież obecne w socjologii od dekad, zyskują nowe znaczenie w obliczu przemian we współczesnym świecie. Teza o upadku religii i religijności okazała się przedwczesna, o czym świadczy choćby wzrost zainteresowania jej przemianami w instytutach badawczych i ośrodkach akademickich na całym świecie. W samej Europie stajemy przed problemem różnorodności etnicznej, religijnej i kulturowej, który nigdzie nie znalazł jeszcze satysfakcjonującego rozwiązania (i być może nie znajdzie). Badacze analizujący tę sytuację (np. Bryan S. Turner 2011, Robert Wuthnow 1995, Robert Bellah i Hans Joas 2012) zwracają uwagę na związki religii z rynkiem, na obecność wielu religii w przestrzeni publicznej oraz na przemiany religii i religijności pod wpływem nowych mediów (np. Heidi Campbell 2006; Gary Bunt 2009). Wszystkie te procesy prowadzą do zredefiniowania nie tylko samego pojęcia religii i sekularyzmu, ale także innego spojrzenia na ich funkcje. Tom *Rethinking Secularism* jest kolejnym etapem tych poszukiwań.

Bibliografia:

/// Bellah R., Joas H., red. 2012. *The Axial Age and its Consequences*, Harvard University Press, Cambridge.

/// Bunt G.R. 2009. *Muslims. Rewiring the House of Islam*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill.

/// Calhoun C., Juergensmeyer M., Van Antwerpen J., red. 2011. *Rethinking secularism* Oxford University Press, Oxford–New York.

/// Campbell H. 2006. *Exploring religious community online. We are one in the network*, Peter Lang–New York–Washington–Baltimore:.

/// Turner B.S. 2011. *Religion and Modern Society*, Cambridge University Press, Cambridge.

/// Wuthnow R. 1995. *Christianity in the Twenty-first Century: Reflections on the Challenges Ahead*, Oxford University Press, Oxford–New York.